



TRENCSÉNYI IMRE

Ha jól emlékszem...

A Gyermekbarát mozgalom 1945–46-ban

PEDAGÓGIAI JELENETEK

A LIGETI ZSEMLECSATA

Az 1945-ös és a '46-os év kissé egybefolyik az emlékezetemben. Alighanem az akkori felnőttek közül is sokan (már akik élnek még közülük) így lehetnek ezzel, ha a (nemcsak a felszínen zajló) reményteljes folyamatok mélyén nem sejtették meg eleve az időzített bombákat.

Ma persze épp ellenkezőleg van: az idők során feltárt időzített bombák kö-

zött nem nagyon látjuk meg az egykori reményteljes folyamatokat. Még szerencse, hogy vannak évfordulók, ilyenkor megkísérelhetjük tágabb összefüggésrendszerben is elhelyezni az ünnepelhető eseményt.

Éfféle szerencsés alkalom a magyarországi Gyermekbarát mozgalom centenáriuma, amikor a 100 éves történetből jó érzéssel idézhetjük föl azt a két esztendőt, amikor talán még minden jól alakulhatott volna. (Ha mondjuk az akkori „húzó” nemzedék így vagy úgy gondolkodó egyedei félrelökik a szemellenzőt, és legalább

Bibó István 1945 végén megjelent írása nyomán maguk is megpróbálnak elgondolkodni *A magyar demokrácia válságáról*.)

Igaz, Bibó a kisgazdák és a kommunisták harcát kárhóztatja, de az én szüleimnek például a kommunistáknak a szociáldemokratákkal való huzakodásáról is lehetett képük. Mégpedig nem is „felülnézetből”.

Én akkor 10 éves voltam. Mit sem tudtam az időzített bombákról. Élveztem sokakkal együtt a békét, a szabadságot, az életet, a játékot és a kakaót...

élveztem sokakkal együtt a békét, a szabadságot, az életet, a játékot és a kakaót...

1945. május 1-jét a mozgalomtörténet „felejthetetlen örömmünnepként” tartja számon. Valóban, nekem is tű-éles – bár mozaikszerű – emlékeim vannak erről a napról.

Elindultunk reggel apámmal a „városba” (merthogy külvárosban laktunk). A Körtértől egyre többen tapostuk rendezetlen sorokban az úttestet borító téglapor- és üvegcserep-réteget, a Gellért térnél már teherautók is vonultak, platójukon furcsa installációkkal: ragyogóra tisztogatott különféle gépek és impozáns makettek között karikírozott Hitler- és nyilas-bábuk

himbáldoztak kötélén. A hídon (Ferenc József? Vagy már Szabadság?)¹ kissé körülményes volt az átkelés, mert a vasszerkezet a Dunába lógott, az úttestet hevenyészett faalkotmány helyettesítette. Valahogy azért átértünk, és lassú hömpölygéssel megérkeztünk a Hősök terére. Hogy a Ligetben mi volt a program, azt ma sem tudom, mi az Állatkert felé fordultunk.

Belépti díj természetesen nem volt, pénztár se, talán még kapu se, mint ahogy állatok se a romos ketrecekben. Egyetlen papagáj lézengett csupán egy kisebb madárházban. Ez viszont nagy attrakció volt, mert a maga sajátos akcentusával ki tudta mondani, hogy „davaj” meg „igyi szuda”. Csodálói csődületében találkoztunk össze apám néhány ismerősével és azok gyerekeivel. Így egy idő után mi helyettesítettük kedvenceinket és hatalmas csatákat vívtunk a majom-, oroszán- és egyéb ketrecek birtoklásáért. Nem tudom már, mi találtuk-e ki ezt a játékot, vagy csak csatlakoztunk másokhoz, tény, hogy egy idő után már annyian voltunk, hogy alig fértünk el egymástól.

Egyszer csak kiparancsoltak mindenkit a ketrecekből, és egy katonás mozgású fiatal bácsi magasba emelt kézzel jelezte, hogy szólni akar. Közben kitétek a placca két nagy kosár zsemlét és két jókora tejjeskannát. Néhány elszántabb fiú rögtön meg akarta rohanni a testi táplálékot, de a szónok a szellemieknek szánta az elsőbbséget. Helyet változtatott, és másutt emelte föl a karját. A testi eleség azonban így is veszélyben maradt, valaki hát gyorsan élő kordont szervezett megbízható gyerekekből a kosarak és kannák köré, Szendrő elvtárs pedig (később tudtam meg, hogy így hívták a szónokot, aki az Istennek sem tudott megszólalni) egyre hátrébb húzódván emelte föl újra meg újra a karját.

Hogy végül is mit akart hirdetni, nem tudom, mert közben hőst kellett avatnunk. A korombéli Varga Pali vérét hullajtva szakadt ki az élő kordonból, az ádáz zsemlecsatában úgy orrba vágta valaki.

Ettől még természetesen igaz lehet a fentebb idézett történeti összegzés, hisz nem lehettem egyszerre mindenütt jelen. Ezért is igyekszem hangsúlyozottan a személyes emlékeknel maradni. Akkor is, ha tudom, akkor is, ha nem tudom azokat utólag értelmezni.

SODRÓ KÖZÖSSÉGI ÉLMÉNY

Közvetlenül a háború után még nem voltam „önjáró”, általában oda mentem, ahová a szüleim vittek. Az egyik első érdekes hely a Bartók Béla úton (talán a 35. szám alatt) volt. A (talán) első emeleti, nagyobb lakásnyi helyiségben egymást érték a programok. Volt, hogy a Gyermekbarát mesedélutánra, miegyébre érkező gyerekeknek az ajtó előtt kellett várakozniuk, amíg a mozdulatművészeti óra résztvevői felöltöznek. Amikor végre bejutottunk, akkor is unatkoztunk olykor, amíg a vörössel leterített asztal mögött a *gyermekbarátok* elmondták a mondandóikat. Azaz a néhány néni, meg a díszelnöknek nevezett idősebb bácsi, aki inkább csak hallgatta a néniket, amíg el nem érkezett a mi időnk, a gyerekeké, akik alig vártuk már a kakaót meg a vajaszsemlét, amely finomságok mindig megérkeztek, mire az aktuális műsor véget ért. Mert műsor mindig volt, mégpedig értékes. Akkor is, ha némelyik ballada vagy románc több vendég repertoárjából is előkerült, s a *Manók táncát* is többször láthatuk – mert hiszen az (amatőr vagy hivatásos) művészek csakis tiszteletre méltó apostoli hivatástudattól vezéreltetve jöttek

¹ A híd teljes rekonstrukciójára 1946-ban került sor, augusztus 20-án avatták fel, és akkor kapta a mai nevét. (A szerk.)

ízlésünket pallérozni. Amire, valljuk meg, legtöbbünk igencsak rászorult – merthogy nem én voltam a „proletár gyermekek kultúrára nevelésének” tipikus célszemélye...

Olyannyira nem, hogy amikor egyszer nem érkezett meg vagy az uzsonna, vagy az előadóművész, engem tuszoltak a felnőttek a zajongó közönség elé, hogy szavaljam el a *Hej, pávát*. A szüleim tudták, hogy valamelyik korábbi műsorból nagyon megtetszett nekem ez a tréfás balladaféle, és nagy buzgalommal tanulgattam.

Ma bizonyára lennének ellenzői, hogy bárki is emberek elé álljon vele, de akkoriban még a leghaladóbb közösségek sem az asszonyverés igenlését érzékelték e folklorisztikus alkotásban, így a gyermekbarátok is, a szüleimmel egyetemben, szinte odarángattak a közönség elé. A feszült csendben annyit tudtam elmondani, hogy „Hej, páva! Hej páva! Császárné pávája! – aztán beállt a rövidzárlat. Dacosan hátrarúgtam. A hátam mögött egy üvegajtós szekrény állt...

A siker frenetikus volt. Az ováció kitarzott, amíg a kakaó megérkezett...

Szerencsére azért nem mindig volt műsor. Volt, hogy csak ott lehettünk a fűtött helyiségben, és például sakkozhattunk. Számomra nagy élmény és megtiszteltetés volt, hogy egyszer a Hódi Gyuri is leült velem. Ő az egyik gyermekbarát (Holczer néni, akinek olykor még a lakásán is voltak összejövetelek) gimnazista nagyfia volt. Emlékezetem szerint ő képviselte a Bartók Béla úton talán egyedül a *gyermekbarátok* és a *gyermekek* közti korosztályt.

Egyszer azért kissé csalódtam benne. Amikor egy gögösen legörbített szájú, széle-hossza kamasz, aki (nyilván nem tudott sakkozni) csak járkált a sakkozók között és fölborogatózott egy-két táblát (a miénket is),

nem történt semmi. Pedig Gyuri nagyobb is volt, meg szemmel láthatóan erősebb is. Igazából aztán tavasszal tudtam fölnézni rá újra, amikor megszervezte a számháborút – ami addig kimondottan csak cserkész-játékként élt legtöbbünk vágyálmai között –, és vezette is a budai hegycsúcsokon ügyletkedő csapatunkat.

Ellenfél valami másik gyerekközösségből került (talán a Goldberger gyár üzemi napközi otthonából?), „tábornoka” a mi Gyurinknál idősebb, láthatóan alaposabb cserkész-tapasztalatokkal felvértezett fiatalember volt (nevét nem említeném,

mert elsöprő győzelme a fair play határait súroló „hadművészetének” is volt (legalábbis részben) köszönhető. (Ezzel természetesen nem a cserkész játékmorált akarom minősíteni.

Ugyanígy egy kialakulóban lévő jellemet sem. Különösen pedig egy olyan korszakban, amikor a „politikai korrektség” nem tartozott a legfőbb erkölcsi követelmények közé.)

A történet lényegét ma abban látom, hogy mégiscsak megvolt a számháború – függetlenül attól, mi győztünk-e vagy a másikkal –, így mi is részesülhettünk abban a sodró közösségi élményben, amelyre mindig is sóvárogva néztünk a cserkészeknél. A „mi” gyakorlatilag azokat a – zömmel szegényebb – fiúkat és lányokat jelentette, akik ezért vagy azért nem voltak cserkészek, így csak azt érezték, hogy valami, ami másoknak megadatott, nekik hiányzik az életükből.

Bizonyára a gyermekbarát felnőttek is ismerték ezt az érzést, ezért hozták létre az egyesületet. Közlebből pedig valamelyik néninek, talán éppen az anyámnak, aki tanár volt, eszébe jutott, hogy szavalókorust kell szervezni, és előadni Ady Endre

a történet lényegét ma abban látom, hogy mégiscsak megvolt a számháború

tipikusan munkásmozgalmi költeményét, a *Proletár fiú versét*. Végül is három fiút lehetett „hadra fogni” (az egyik én voltam), és valamilyen elvtársi (ez lehetett akár kommunista, akár szociáldemokrata) kapcsolat révén egy kis vegyi üzem közönsége előtt elő is adtuk a produkcióinkat.

Bizonyára sokunk életézését fejezték ki akkoriban ezek a sorok:

„Az én apám, ha nem akarná, / Nem volnának a gazdagok, / Olyan lenne minden kis társam, / Mint én vagyok.”

Aztán újabb magaslatozt célzott meg a kulturális munka. Arany János költeményét vittük színpadra, a *Rózsa és Ibolyát*.

Az elkészült produkcióban több helyszínen, többféle közönség előtt, több sikeres előadás lehetősége is benne rejlett, de sajnos már a bemutató idején ellopták a ruhatárból az egyik főszereplő télikabátját. Így először ezt a kislányt vette ki anyja a csoportból, amitől persze az egész társulat felbomlott.

A következő helyszín, amire emlékezni kell és érdemes, a hűvösvölgyi Nagyrét. Itt rendezték meg a budapesti Gyermekbarátok a legnagyobb napközis táborukat.

Az akkor már bizonyosan Móricz Zsigmond nevét viselő Körtéren – ahová tavasszal még tehervagonokat toltak be „akciós krumplicsal” az éhező lakosság részére – nyáron már több kocsiából álló villamos-szerelvények várták reggelente a gyerekeket, hogy Hűvösvölgybe szállítsák őket. Ugyanígy volt a visszaút késő délután. De ugyanígy hozták-vitték a jó népet Óbudáról is.

Magam a lágymányosi-kelenföldi csapat tagja voltam. Persze túlzás „tagságról” beszélni, hiszen semmiféle szervezetről nem volt itt szó. Aki ott volt reggel a Körtéren, fölszállhatott. Szervezettség annyit került a dologba, hogy adott időben

voltak az étkezések, és repeta csak akkor jutott, ha már mindenki evett. Meg annyi (mármint szervezetség), amennyit magunk vittünk a játékaikba. Például, hogy hárman, nagyobb fiúk megszöktünk a két felügyelő anyukától meg a kisebbektől, és elkalandoztunk a hegyek közé. A legnagyobb kaland volt, hogy az Ördögárok mélyén egy csomó eldobott fegyvert meg lőszert találtunk. Hozzányúlni a kincshez az első meglepetésünkben nem mertünk, amikor pedig elszántuk magunkat, hogy visszamenjünk érte, már nem találtunk ott semmit.

Érdekes, hogy arcokra és nevekre nem emlékszem a „mieink” közül, inkább csak az óbudaiak közül jegyeztem meg képszerűen is egy 3–4 tagú csoportot. Még az is a fülemben cseng, hogy a vezért (majdnem nagy kezdőbetűvel írtam) hogyan szólították „alvezérei”.

Nem mondom, hogy az egész óbudai gyereksereg felett uralkodtak – bár nyilvánvalóan a legidősebbek voltak akkortájt az egész Nagyréten –, de bizony mi, lágymányosiak is behúztuk a nyakunkat, amikor szúrós tekintettel, afféle őrzőként elhaladtak mellettünk. (Nekik ez volt a játékuk. Hogy honnét vették hozzá a minitát...?)

Bántani azért nem bántottak senkit. Csak egyetlen atrocitásukra emlékszem. Közülünk az egyik kislány talált egy kisebb száraz hasábfát, akkorát, amekkorát éppen meg tudott emelni, vagy magával bírt vonszolni.

– Ezt hazaviszem – mondta boldogan. – Úgysincs elég tüzelőnk.

Szikáék épp arra lődörögtek, és nem lévén jobb ötletük, elvették a lánytól a fadarabot. Az sírva szaladt panaszra a kísérő asszonyokhoz, akik azonnal felugrottak,

az Ördögárok mélyén egy csomó eldobott fegyvert meg lőszert találtunk

hogy visszaszerezzék a kislánynak a jogos szerzeményét. A „tréfás” nagyfiúk a felnőttekkel is szembeszálltak, és amikor a nagy huzakodásban egy pillanatra kicsúszott a kezükből a zsákmány és az asszonyok, biztos, ami biztos, ráültek, majdnem lerángatták őket és közben még „férfias” megjegyzéseket is tettek.

Szerencsére beérték ennyivel. Gúnyos röhögéssel elvonultak. Győzött a szociális igazság, a tűzifa a kislányé maradt.

A GYERMEKBARÁT MOZGALOMTÓL AZ ÚTTÖRŐMOZGALOMIG

Aztán elmúlt a nyár. A Nagyrétből (már-mint a Gyermekbarát napköziből) annyi maradt, hogy néhány kamaszlány, aki a környékünkön lakott, fölszokott hozzánk, hogy meg-megbeszéljék anyámmal a gondjaikat. A Bartók Béla úti gyermekbarátok feledésbe merültek, csak Stefi nénivel pecsételte meg a régi barátságot a Hűvösvölgyi közös pásztorkodás.

Közben – legalábbis látszólag – új fejezet kezdődött a mozgalomban. Látszólag – mert sokáig azt hittem, hogy a Gyermekbarátok Egyesülete betöltötte már a maga hivatását, és azért szűnt meg, mert az Úttörőmozgalom megszületésével immár maguknak a gyerekeknek is van saját egyesületük, amelyben a maguk gyermeki módján alakíthatják a közösségi életüket. (Na jó, némi segítséggel.)

Mondhatnám, születőben láttam az Úttörőmozgalmat, és még szurkoltam is a születéséhez. Pedig ekkortájt apámhoz még otthon sem lehetett szólni munka közben. Körülrakta magát mindenféle

színes könyvekkel, újságokkal, folyóiratokkal és szinte már a tetejükön ült, mint a golya, amikor költ. A magyar 1848-as forradalom és szabadságharc irodalmára emlékszem, Petőfire, a pirossipkás honvédekre, a 12 pontra; *A hős fiúkat* nekem is ideadta, el is olvastam. Aztán a *Vaillants et Vaillantes* című gyereklap több példányát is végigpörgettem, mert ugyan a képeket se nagyon értettem a francia nyelv ismerete nélkül, de azért érdekelt, milyen mintákat nézeget apám, amikor egy magyar demokratikus gyerekmozgalmat kell megterveznie.² (Bizonyára voltak más források is, de én ezekre emlékszem.)

A demokrácia fogalma gyermeki elmém számára egyértelmű volt, nem tudtam még, hogy mást jelent a kommunistáknak, mást a kisgazdáknak, de még a szociáldemokratáknak is. Azt sem tudtam, hogy nemcsak apám munkálkodik

kommunista részről a „demokratikus” gyermekszervezet létrehozásán, hanem egyidejűleg mások is; például a fentebb már említett Szendrő elvtárs.

Azt pedig még elképzelni sem tudtam, hogy az „önálló” gyermekszervezettel a Gyermekbarátoknál érvényesülő „reakciós” (értsd szociáldemokrata) befolyástól akartak a kommunisták megszabadulni.

Hogy apám mivel volt tisztában, mivel nem, ma sem tudom, de azt tanúsíthatom, hogy az Úttörőmozgalom *kezdetben* a petőfis szabadságeszményt követte mint lángoszlopot. Egyrészt annyira önkéntes volt, hogy az iskolába eleinte be sem engedték, másrészt annyira sokszínű is, hogy a nyakkendője színét is minden csapat a saját ízlése szerint választotta.

Gyönyörű kavalkád volt az 1946-os május 1-jei felvonulás. Magunk készítettük

győzött a szociális igazság,
a tűzifa a kislányé maradt

² A szerző édesapja, Trencsényi-Waldapfel Imre, klasszika-filológus, irodalomtörténész, vallástörténész, egyetemi tanár, részt vett az úttörőmozgalom szervezésében és pedagógiai irányításában.

a nyakkendőnk (vagy inkább anyám) fehér pelenkából, piros szalaggal szegve. Ugyanis anyám is szervezett egy „kerületi” csapatot a beszélgetni feljáró lányokból és fiútestvéreikből. Tizennégyen voltunk. Az már a felvonuláson derült ki, hogy a Goldberger gyárban is van egy csapat, vagy negyvenes létszámmal. Ők kék ingeket és blúzokat kaptak az Üzemi Bizottságtól, ezt viselték ünnepélyes alkalmakkor. Miután osztálytársakat is fölfedeztem a „golisták” között, egy idő után én is „átigazoltam” hozzájuk. Velük aztán gyári teherautón jártunk kirándulni.

Volt azonban előbb még egy izgalmas akciója a mi kis „háztáji” csapatunknak. Június 2-ára meghirdették „Az Ifjúság Ünnepe”. Erre magunk készítettük a felvonulási dekorációt a május 1-én látottak alapján. Pártvezéreket ugyan nem rajzoltunk a tábláinkra (szerencsére ennyire egyikünk sem tudott rajzolni), de jelszavakat pingáltunk színes betűkkel az itt-ott talált vagy tarhált kartonlapokra, melyek-

jelszavakat pingáltunk színes betűkkel az itt-ott talált vagy tarhált kartonlapokra

hez tartórudat mindenféle botokból (még még kitört kerítéslécből is) eszkábáltunk.

Az ünnep éppen vasárnapra esett. Akkoriban még a templomba járás (nevezetesen a 9 órás diákmisén való részvétel) volt kötelező. Ez némi dilemmát okozott anyámnak, mivelhogy ekkor volt a felvonulási gyülekező is. Végül oly módon

vágta el a gordiuszi csomót, hogy a 8 órás felnőttmisére mentünk (akinek van szeme, lássa), letámasztottuk a tábláinkat a bejárat mellé, illedelmesen álltunk néhány percig odabent, majd mentünk

tovább a dolgunkra.

Élveztük a gyerekkorunkat, amelyben egy kissé felnőttnék is érezhettük magunkat. Lehet, hogy álmodoztunk is erről-arról, de hogy miről, arra már nem nagyon emlékszem. Arról akkoriban biztosan nem, hogy néhány év múlva mindenkinek fehér inge lesz meg vörös nyakkendője és új rítusok támadnak, és ismét több minden lesz, ami kötelező, mint ami választható...

De hát nem erre akartam most emlékezni.

Mezőtúr, egykori iskolaváros



A gyönyörű környezetben levő Újvárosi Iskola